

«В оперативному обслуговуванні... особливо важливий народногосподарський об'єкт»

Постанова Ради Міністрів СРСР № 800–555 від 29 вересня 1966 р. «Про план будівництва та введення в дію атомних електростанцій на 1966–1975 рр.» передбачала пуск сумарних енергетичних потужностей на 11,9 млн кВт. Для забезпечення електроенергією промисловості, сільського господарства, комунально-побутових потреб Центрального енергетичного району Радянського Союзу (включав територію Української РСР і Ростовської області РРФСР) планувалося спорудження Центральноукраїнської атомної електростанції. За підсумками обстеження 16 пунктів у Київській, Вінницькій та Житомирській областях щодо визначення придатного майданчика для розміщення першої на території України атомної електростанції (транспортна інфраструктура, незначна продуктивність відчужуваних земель, водопостачання, економічно доцільний радіус подання електроенергії споживачам) державна комісія за погодженням із Київським обкомом КПУ, Держпланом УРСР, республіканськими міністерствами енергетики й електрифікації, сільського господарства та іншими зацікавленими організаціями на початку лютого 1967 р. рекомендувала місцевість поблизу села Копачі Чорнобильського району Київської області. Вибір майданчика для будівництва Центральноукраїнської атомної електростанції в Київській області схвалили ЦК КПУ та Рада міністрів УРСР спеціальною постановою на початку лютого 1967 року. Загальна площа земель, яка була відведена для будівництва електростанції та житлового селища на північному сході від залізничної станції Янів, становила 1676 га, зокрема орних земель — 96 га, городів — 50 га, поймених луків — 1400 га, лісу — 130 га¹. Виготовлення проектної документації на будівництво 1-ої черги Чорнобильської ГРЕС (з квітня 1972 р. офіційна назва — Чорнобильська атомна електростанція) було доручено Уральському відділенню інституту «Теплоенергопроект» Міненерго СРСР. Розглянувши підготовлений УралТЕПом проект, виконком Чорнобиль-

---

¹ Чорнобильська трагедія. Документи і матеріали / упоряд. Н.П. Барановська та ін. К.: Наукова думка, 1996. С. 11.

ської районної ради депутатів наприкінці травня 1968 року ухвалив рішення про відведення земельної ділянки для спорудження атомної електростанції. Згідно з наказом міністра енергетики та електрифікації СРСР Петра Непорожного № 297 від 11 грудня 1969 року у селі Копачі Чорнобильського району Київської області була організована Дирекція АЕС з підпорядкуванням її «Головатоменерго». Згодом генеральним проектувальником атомної станції став московський інститут «Гідропроект» ім. С.Я. Жука. Генеральною підрядною організацією було визначено Управління будівництва «Кременчукгесбуд» на чолі з Г. Строковим, а директором АЕС призначено Віктора Брюханова.

Наближаючи катастрофу

Спорудження першочергових об'єктів на промисловому майданчику Чорнобильської АЕС, розташованому за 160 км на північний схід від Києва і за 15 км на північний захід від міста Чорнобиля Київської області, розпочалося у квітні 1970 року.

Спочатку промислову безпеку важливого енергетичного підприємства забезпечував Чорнобильський районний відділ Управління КДБ по м. Києву та Київській області й співробітники 2-го Управління Комітету держбезпеки при РМ УРСР, а з липня 1982 р. — Прип'ятський міський відділок УКДБ УРСР по м. Києву та Київській області; з грудня 1982 р. — новостворене 6-те управління КДБ УРСР та відповідно 6-й відділ столичного УКДБ, які безпосередньо займалися економічною контррозвідкою та захистом науково-технічного комплексу радянської держави.

У полі зору Чорнобильського районного відділу КДБ з моменту будівництва першої на території України атомної електростанції перебувало 9294 особи та 40 субпідрядних організацій. Оперативна діяльність співробітників КДБ була скерована на виявлення так званого «неблагонадійного елемента» серед робітників та інженерно-технічних працівників задіяних на новобудові, а саме осіб німецької та китайської національностей; засуджених за особливо небезпечні державні злочини; колишніх учасників ОУН; контактерів із капіталістичними країнами тощо².

Контррозвідувальна робота на важливому народногосподарському об'єкті реалізовувалася через агентурний апарат (влітку 1976 р. налічував 17 осіб) та 58 так званих «довіренних осіб» (інформаторів), які були розставлені на основних ділянках новобудови³. За допомогою агентів «Магістр», «Петрович», «Дніпро», «довіренних»: «І», «Т», «Ф» та ін. здійснювався ретельний нагляд за виконанням будівельно-монтажних робіт на ЧАЕС. Вже на початковій стадії спорудження атомної електростанції (ЧАЕС офіційно розпочала свою роботу 26 вересня 1971 р.) 2-е Управління КДБ при РМ УРСР у донесенні за 19 вересня 1971 р., адресованому вищим інстанціям, звертало увагу на те, що Міненер-

² ГДА СБУ. — Ф. 11. — Спр. 992. — Т.1. — Арк. 34.

³ Там само. — Арк. 35.

☆☆

Комитет государственной безопасности
Украинской ССР

РОЗСЕК' ІЕНО
№ 5 * 08 20/11 р. № 44/354 - 354

— СОВЕРШЕННО СЕКРЕТНО —

УКГБ УССР по г. Киеву и Киевской
(наименование органа КГБ)

области Ботдела

ЛИТЕРНОЕ ДЕЛО № 508

ПЭО „Киевэнерго“
(название объекта, линии)

Том № 3
Том № 4
Том № 6

Материалы, харак
(название тома)
теризующиеся по
обстановку на ЧАЭ

В _____ томах
ТОМ № **6**

Начато „ **31 сиваря** 19 **85** г.
Окончено „ „ „ 19 **84** г.

Арх. №
Архив _____
(наименование органа КГБ)

зак 01007—1987 г.

992

☆☆

Обкладинка шостого тому архівної справи № 992.

го УРСР не має досвіду експлуатації атомних електростанцій і не володіє усією повнотою інформації, на відміну від союзного міністерства, щодо організації експлуатації та режиму безпеки на ЧАЕС (див. **Документ № 1**).

Багато агентів аналізували кошторисну вартість загальнобудівельних, санітарно-технічних і спеціальних будівельних робіт, здійснювали негласну перевірку відповідності будівельних матеріалів, виробів і конструкцій, а також проєктно-технологічної документації вимогам стандартів, будівельних норм, технічним умовам. Довірені особи КДБ з числа персоналу ЧАЕС були націлені на виявлення фактів недбалості та розкрадання майна з боку відповідальних працівників, порушення правил пожежної та радіаційної безпеки, недотримання технологічних норм експлуатації атомної станції.

З нарощуванням темпів будівництва ЧАЕС зростала кількість тривожних сигналів з боку КДБ про «систематичні порушення» технології виробництва будівельно-монтажних робіт та нераціональне використання виробничих ресурсів. Упродовж весни-літа 1973 р. від агентури та довірених осіб у Комітет держбезпеки УРСР надходило чимало повідомлень про недотримання технологічних процесів під час будівництва потужного енергетичного вузла. Найбільше нарікань спеціалістів, задіяних на будівництві ЧАЕС, викликала робота арматурного цеху. Згідно з оперативними даними, «у підготовлені під бетонування блоки часто встановлюються армокаркаси зі сталі низьких марок та поганою якістю електрозварювання. У результаті цього блоки під бетонування здаються з другого та третього пред'явлення, порушується ритмічність роботи бетонного заводу та інших ділянок»⁴. До відома дирекції новобудови неодноразово доводилась інформація про «внесення (шляхом підчистки) змін у робочі креслення відповідно до виконаних робіт без згоди проєктної організації». Непокоїли співробітників органів держбезпеки й відсутність робіт зі спорудження огорожі зовнішнього периметра території атомної станції, відсутність охорони, що призводило до випадків розкрадання будівельних матеріалів.

У надісланих у 1975–1976 рр. спецповідомленнях столичного УКДБ керівництву КДБ УРСР описано випадки неякісного виконання будівельно-монтажних робіт, які в подальшому могли призвести до надзвичайних ситуацій. Влітку 1975 р. на ділянці монтажу баків сховища рідких відходів було допущено технологічний брак, який становив загрозу навколишньому середовищу. У той самий час «підсобний апарат» КДБ виявив неприпустимі відхилення від проєкту під час монтажу компенсатора в шахті реактора. У лютому 1976 р. органи КДБ отримали інформацію про поставку на ЧАЕС непридатних до експлуатації труб для циркулярного водоводу, вироблених на Курахівському котельно-механічному заводі. Про рішення директора ЧАЕС В. Брюханова та головного інженера Управління будівництва І. Лукова передати браковані труби не на завод, а монтажній організації чекісти поінформували завідувача будівельного відділу Київського обкому КПУ П. Хорошуна. Однак до «розборок»

⁴ ГДА СБУ. — Ф. 11. — Спр. 992. — Т. 1. — Арк. 32.

і відповідних оргвисновків справа так і не дійшла. Дефектна продукція Кураського заводу регулярно надходила на будівельний майданчик атомної станції і в наступні роки.

Чорнобильський райвідділ УКДБ при РМ УРСР по м. Києву та Київській області вважав за доцільне інформувати вищі інстанції про прояви нехлюйства та безгосподарності деяких керівників ЧАЕС, що призводили до значного збільшення вартості будівельно-монтажних робіт. В одному з письмових чекістських донесень за липень 1976 р. вказувалося, що під час будівництва першої черги ЧАЕС через недогляд відповідальних працівників «Укренергохімзахисту» вартість виробництва підлоги із полімерних матеріалів зросла в 1,5–2 рази (див. **Документ № 4**).

Радянські органи державної безпеки намагалися протидіяти розкраданню соціалістичної власності на атомній електростанції. Так, у серпні 1978 року «чекістські заходи» були спрямовані на пошук винних у розукомплектуванні блоку ЕОМ «М-6000» вартістю 120 тис. крб., призначеної для першої черги ЧАЕС.

Завдяки КДБ УРСР партійні органи та Державний монтажний трест «Южтеплоенергомонтаж» своєчасно отримували інформацію про порушення технологічних норм під час будівництва ЧАЕС, що призводили до появи «свищів, тріщин і розломів» в обладнанні атомної електростанції та сприяли виникненню надзвичайних ситуацій техногенного характеру. Реагуючи на сигнали КДБ УРСР, дирекції будівництва ЧАЕС у 1975 році вдалося запобігти ймовірним аваріям, запрограмованим унаслідок порушення бетонування баків для зберігання рідких радіоактивних відходів, відхилення від проектних норм під час монтажу компенсатора в шахті ядерного реактора. Ознайомившись у січні 1979 року з оперативною інформацією КДБ УРСР про відхилення від проекту під час спорудження каркасу машинного залу другого блоку ЧАЕС, намірами начальника Управління будівництва В. Гори приховати огріхи будівельників та монтажників шляхом «засипання фундаменту, де у багатьох місцях пошкоджена гідроізоляція», перший секретар ЦК КПУ В. Щербицький надіслав шифротелеграму міністру енергетики та електрифікації СРСР П. Непорожньому з пропозицією створити відомчу комісію для перевірки дотримання правил безпеки на об'єктах атомної енергетики Української РСР (див. **Документ № 10**).

На основі агентурних донесень Комітет держбезпеки регулярно складав довідки, в яких докладно доповідалося про брак будівельних конструкцій, матеріалів, деталей, відсутність належної кваліфікації у робітників. У «листах-

*Будівництво Чорнобильської АЕС,
січень 1975 р. З фондів Укрінформу.*

застереженнях» Комітету держбезпеки висловлювалося занепокоєння щодо ризикованості рішення директора ЧАЕС В. Брюханова та головного інженера Управління будівництвом І. Лукова використовувати непридатні для експлуатації труби циркуводогонів, виготовлені на Курахівському котельно-механічному заводі та залучення при спорудженні атомної електростанції бракованої техніки югославської фірми-постачальника «Джура-Джурович».

У численних рапортах контррозвідників під заголовком «спеціальне повідомлення» на адресу Київського обкому КПУ, ЦК КПУ, дирекції Чорнобильської АЕС, Міністерства внутрішніх справ, Комітету народного контролю повідомлялося як про низьку якість будівництва стратегічного об'єкта, так і відсутність належного контролю та нагляду за дотриманням виробничої безпеки з боку Управління будівництва АЕС тресту «Кременчукгесбуд», незадовільний відбір, навчання та розстановку персоналу атомної електростанції, високий відсоток травматизму серед будівельників, особливо напередодні введення в експлуатацію першого енергоблока Чорнобильської АЕС. У спецповідомленні від 18 серпня 1978 року начальник Чорнобильського райвідділу УКДБ УРСР по м. Києву та Київській області капітан В. Ключко інформував керівництво, що у першому півріччі 1977 р. виробничі травми на будівництві атомної електростанції отримали 122 особи, а загальні втрати робочого часу складали 1473 людино-години⁵.

Прикметно, що заклики до штурмівщини лунали з вуст високопосадовців. Згідно зі вказівками союзного уряду введення в експлуатацію 1-го енергоблока потужністю в 1 млн. кВт планувалося на 1974 рік. Однак у зв'язку з невиконанням плану будівельно-монтажних робіт та постачання обладнання пуск першої черги був перенесений на 1975 рік, а згодом Управління будівництва Чорнобильської АЕС взяло соціалістичне зобов'язання ввести в дію перший енергоблок 22 грудня 1976 року.

Про химерність планів щодо фізичного та енергетичного пуску першого енергоблока ЧАЕС наприкінці 1976 року, намагання керівників «Головатоменергобуду» (М. Малінін), «Південатоменергобуду» (А. Яковенко), Управління будівництва ЧАЕС (В. Кизима) у відомчих звітах видати бажане за дійсне неодноразово ставало предметом занепокоєння Комітету держбезпеки УРСР. В інформаціях, адресованих партійним органам, радянські спецслужби прагнули описати реальний стан справ на будівництві ЧАЕС. За інформацією агентури невиконання державного плану пуску першого енергоблока ЧАЕС у першому півріччі 1976 року було спричинене нестачею та низькою ефективністю використання трудових ресурсів, недопоставкою деяких видів обладнання.

У травні 1976 р. на Чорнобильській АЕС відбулася виїзна колегія Міністерства енергетики та електрифікації СРСР під головуванням міністра енергетики П.С. Непорожнього, на якій, за оперативними даними КДБ, останній «зі-

⁵ ГДА СБУ. — Ф. 11. — Спр. 992. — Т. 1. — Арк. 35.

брав усіх начальників Главків і став вимагати від них запустити ЧАЕС в 1976 р. будь-якою ціною»⁶.

Нерозсудливість союзного міністра спонукала виконуючого обов'язки начальника Чорнобильського райвідділу КДБ Терещенка надіслати 9 липня 1976 року начальнику УКДБ при РМ УРСР по м. Києву та Київській області генерал-майору М. Вакуленку тривожну застережну інформацію: «На думку спеціалістів, агентури, довірених осіб згідно з реальним станом справ на будівництві ЧАЕС фізичний пуск першого енергоблока в грудні 1976 р. неможливий і неприпустимий оскільки в зимових умовах за наявності існуючої будівельно-монтажної готовності може призвести до надзвичайних подій (радіоактивному забрудненню навколишнього середовища)»⁷.

Ймовірно, що до думки спеціалістів та контррозвідників вище партійне керівництво країни все ж таки прислухалося. Плани будівництва Чорнобильської АЕС були відкореговані і перший реактор було введено в експлуатацію наприкінці вересня 1977 року. Однак ґрунтового аналізу обставин зриву термінів запуску першої черги Чорнобильської АЕС, причин колосального перевищення кошторисної вартості будівництва та відповідних організаційних висновків щодо некомпетентних працівників в атомобудівній галузі в центральному апараті Міненерго СРСР так і не було зроблено.

Симптоми нездорових явищ в атомному енергетичному будівництві (постановка нереальних цілей і термінів введення в експлуатацію енергопотужностей, «штурмівщина», самовільне відхилення від проекту, брак і нехлюйство під час виконання будівельно-монтажних робіт, неготовність підприємств суміжних міністерств до виробництва потрібної кількості та належної якості обладнання для атомних електростанцій) спостерігалися і під час спорудження 2-го енергоблока ЧАЕС. Керівництво «Головатоменергобуду», тресту «Південатоменергобуд», Управління будівництва ЧАЕС недостатньо переймалось організацією контролю за будівельними роботами, налагодженням тісної співпраці з підприємствами-виробниками. Здійснюючи контррозвідувальне забезпечення режимного об'єкта, Чорнобильський райвідділ держбезпеки, столичне управління КДБ УРСР у донесеннях за липень–серпень 1978 року, адресованих вищим інстанціям, неодноразово звертали увагу на нерозв'язану проблему щодо забезпечення охорони важливого підприємства електроенергетики, випадки розкрадання цінного обладнання, електроапаратури та приладів: «Штат охорони ВОХР на Чорнобильській АЕС складається з 84 осіб, проте його укомплектованість на 24 червня 1977 року становила 34 особи...» (див. **Документ № 6**); «Оперативні джерела повідомляють, що порушення охорони об'єкта призводить до появи в зоні суворого режиму діючого енергоблока сторонніх осіб, які практично можуть проникнути до вузлів та агрегатів, що є вразливими у вибухонебезпечному відношенні, а також є джерелами розносу радіоактивності за межі зони

⁶ Там само. — Арк. 40.

⁷ Там само.

суворого режиму шляхом виносу обладнання, інструментів, матеріалів забруднених радіоактивними речовинами» (див. **Документ № 7**).

Описуючи в «спецповідомленнях» та «доповідних записках» аварії та нещасні випадки під час будівництва 2-го енергоблока ЧАЕС, співробітники структурного підрозділу КДБ у місті Чорнобилі вказували на помилки інженерів у розрахунках, а також на недбалість будівельників під час зведення промислових об'єктів. Інформуючи першого секретаря Чорнобильського райкому КПУ В. Зоренка про інцидент на будівництві в липні 1978 р. (обвал перекриття споруди), який міг призвести до загибелі робітників, начальник Чорнобильського райвідділу КДБ В. Клочко наголошував на тому, що «розслідуванню цієї НП керівництво Управління будівництвом не надало належної уваги, розгляд з цього питання не проводився, в результаті чого винні особи не понесли ніякого покарання». Про злочинну безгосподарність підрядників будівництва ЧАЕС йшлося в доповідній Комітету держбезпеки в партійні інстанції у першій декаді грудня 1978 р.: «Ремонт бетонозмішувачів конвеєрів та дозування на бетонному вузлі не проводиться. Завод постійно лихоманить, часто простоює. Якість виробленої продукції низька. Розчинний вузол в аварійному стані. Працює приблизно на 50 % практичної потужності. Саме приміщення вузла тримається на безлічі тимчасових підпорок. При сніжному навантаженні споруда може завалитися, і це призведе до численних жертв. Дозування компонентів розчинної суміші відбувається на око»⁸.

Накопичення даних про те, що «окремі керівники свідомо йдуть на грубі порушення технологічних норм ведення будівництва, думаючи тільки про те як швидше здати об'єкти, не піклуючись про їхнє майбутнє і можливі трагічні наслідки» спонукали начальника Чорнобильського райвідділу УКДБ УРСР по м. Києву і Київській області В. Клочка неодноразово упродовж грудня 1978 р. – початку січня 1979 р. відсилати тривожні депеші до Києва з нагоди введення в дію 2-го енергоблока ЧАЕС (див. **Документи № 8–9**).

Оперативна обстановка на промисловому гіганті змусила голову КДБ УРСР В. Федорчука у січні 1979 року детально поінформувати ЦК КПУ про факти відступів від проєктів під час запуску 2-го блоку ЧАЕС. У «Доповідній записці про порушення під час будівництва ЧАЕС» повідомлялось про негаразди з гідроізоляцією фундаментів виробничих приміщень, приховані дефекти у каркасі машинного залу, аварійний стан під'їзних залізничних шляхів до атомної станції, відсутність пожежної сигналізації на центральних складах підприємства, загоряння на об'єктах блоку № 2 ЧАЕС. Окрема увага в секретній записці приділялась техніці безпеки на виробництві. Повідомлялось, що упродовж трьох кварталів 1978 р. виробничі травми отримали 170 осіб, а втраченого робочого часу склала 3366 людино-днів.

Інформація спецслужб викликала певне сум'яття у першого секретаря ЦК КПУ Володимира Щербицького. Підпорядкованість ЧАЕС Міністер-

⁸ ГДА СБУ. — Ф. 11. Спр. 992. — Т. 1. — Арк. 38.

го СРСР породила сумніви керівника республіканської партійної організації у виробленні правильного управлінського рішення щодо створення комісії для виправлення ситуації на атомній станції. Невпевненість В. Щербицького позначилась на формулюванні резолюції на доповідній записці Комітету держбезпеки УРСР: «треба терміново: а) або створити комісію для перевірки і розробки пропозицій ЦК КПУ, б) або надіслати шифротелеграми [т. НЕПОРОЖ-НЬОМУ (міністру енергетики СРСР)] і запропонувати йому це зробити» (див. **Документ № 10**).

Розлогі повідомлення Комітету державної безпеки УРСР про «оперативну обстановку на ЧАЕС» із закликами «застосувати заходи партійного впливу» до осіб, причетних до порушень технології будівництва, протипожежної безпеки на підприємстві залишались часто-густо без належного реагування партійних та державних органів.

Одна з перших ознак/подій, які вказували на існування можливостей виникнення глобальних надзвичайних ситуацій техногенного характеру, сталася взимку 1979 року. 18 лютого о 23.40 на ЧАЕС через спрацювання автоматичного захисту «А3-5» був аварійно зупинений перший енергоблок. Технічною комісією, створеною адміністрацією станції, було встановлено, що причиною зупинки блока стало відключення головних циркуляційних насосів, які подають воду для охолодження атомного реактора. Усю провину було покладено на співробітників Ленінградського проєктного інституту, які заклали в документацію технічно недосконалий дренажний пристрій. Про наслідки аварії, які призвели до недоотримання 11.5 млн квт електроенергії контррозвідники поінформували партійні інстанції та голову КДБ УРСР В. Федорчука, який передав службову записку начальнику 2-го Управління КДБ УРСР «для розгляду» (див. **Документ № 12**).

Наприкінці червня 1979 р. КДБ УРСР отримав оперативні дані про аварійну ситуацію в цеху хімводоочищення ЧАЕС, яка склалася внаслідок неякісного виконання гідроізоляційних робіт. Цей інцидент ЦК КПУ залишив без належного реагування (див. **Документ № 13**).

Потенційно небезпечна для здоров'я персоналу атомної станції позаштатна ситуація сталася 19–20 квітня 1981 року. Внаслідок несвоєчасного вжиття начальником зміни ЧАЕС заходів щодо припинення витоку активних вод з трубопроводу першого енергоблока відбулося радіоактивне забруднення ділянки санітарної зони атомної електростанції, площею 180 кв. метрів⁹. Відтермінована у часі перевірка організації експлуатації Чорнобильської АЕС комісією всесоюзного виробничого об'єднання «Союзатоменерго» мала формальний характер¹⁰.

Загалом від початку експлуатації атомної електростанції у 1977 р. і до моменту енергетичного запуску у грудні 1981 р. 3-го енергоблока на ЧАЕС сталося 29 аварійних зупинок, з них 8 — з вини обслуговуючого персоналу, а інші —

⁹ ГДА СБУ. — Ф. 16. — Оп. 1. — Спр. 1087. — Арк. 174–175.

¹⁰ Чорнобильська трагедія. Документи і матеріали. К.: Наукова думка, 1996. С. 39–43.

з різних технічних причин. Так, у жовтні 1981 р. Управлінням КДБ по м. Києву та Київській області було підготовлено доповідну записку на адресу Комітету держбезпеки УРСР, в якій аналізувалася надійність контрольно-вимірвальних приладів системи захисту ЧАЕС. Ґрунтуючись на результатах розслідувань випадків аварійних зупинок, контррозвідники висловлювали занепокоєння тим, що електрообладнання, контрольно-вимірвальні прилади, що використовуються на електростанції за якістю не відповідають вимогам надійності, потребують доопрацювання інститутами-розробниками та заводами-виробниками. Несправність схем живлення різних систем управління реактором та релейно-контрольних блоків, недолугість системи управління та захисту (СУЗ) реактора типу РБМК-1000, відмови у роботі системи «Шторм» (для вимірювання та контролю витрат води в технологічних каналах реактора), конструкторські недоробки турбіни «К-500-65/3000» призводили до порушень ритму роботи Чорнобильської АЕС. У доповідній записці відзначалося, що питання ненадійності та недосконалості деяких елементів систем управління та контролю реактором типу РБМК-1000 неодноразово порушувались перед проєктною організацією «Гідропроект» (м. Москва), ВПО «Союзатоменерго», Міністерством енергетики та електрифікації СРСР, «проте воно досі не вирішене». У службовому документі також зауважувалося, що «на станції немає чіткого графіка проведення профілактичних ремонтів контрольно-вимірвальних приладів, що не дає можливості у випадку аварії встановити особу, яка востаннє здійснювала ремонт». Інформацію співробітників обласного управління КДБ про якість контрольно-вимірвальних приладів, покликаних забезпечити безаварійну роботу станції в центральному апараті КДБ УРСР вважали за доцільне лише перепроверити за допомогою інших оперативних джерел (див. **Документ № 48**).

У численних спецповідомленнях КДБ у вищій інстанції про безперервні порушення норм, стандартів і правил як будівництва, так і експлуатації ЧАЕС, йшлося також про недостатні вимоги з боку дирекції станції до радіаційної безпеки. У донесенні до республіканського КДБ від 12 березня 1981 року чекісти обурювалися тим фактом, що керівництво Чорнобильської АЕС розводить рибу в забрудненому радіонуклідами ставку-охолоджувачу та реалізує її населенню через Іванківський рибокомбінат (див. **Документ № 16**).

Органи держбезпеки намагалися з'ясувати причини масових відмов від роботи в будівельних організаціях. Розслідуючи та аналізуючи стихійні страйки, які відбулися у 1978 р., співробітники КДБ дійшли висновку, що «негативні прояви» виникали у зв'язку із затримкою виплати заробітної плати та неправильним розподілом премій. Спираючись на партійно-радянський актив, спецслужби в липні-серпні 1980 р. нейтралізували масові виступи в місті Прип'яті. Ініціатором цих акцій був робітник заводу «Юпітер» В.Г. Ященко (див. **Документ № 15**), який за допомогою власноруч надрукованих листівок закликав мешканців гуртожитків (у місті налічувалось 24 гуртожитки, в яких проживало 9460 осіб), невдоволених умовами проживання (у 1979–1980 рр. було під-

готовлено і надіслано в різноманітні інстанції 136 індивідуальних та 3 колективних листів та заяв зі скаргами про погане житлове забезпечення персоналу ЧАЕС), вийти на демонстрацію протесту¹¹. Влітку 1980 р. органи держбезпеки змушені були вживати превентивні заходи проти поширення «стихійних збіговиськ», спричинених низькою якістю продукції Прип'ятського хлібозаводу та перебоями з постачанням хліба в магазини міста. У 1981 р. було створено слідчу групу Управління КДБ по м. Києву та Київській області для перевірки фактів, наведених у колективному листі співробітників станції (близько 160 осіб) на адресу президії Верховної Ради СРСР та ЦК КПРС про порушення трудового договору та розподілу соціального житла у м. Прип'ять (див. **Документ № 27**).

Серйозні наслідки пролонгованої дії мала аварія на ЧАЕС, що сталася восени 1982 року. 9 вересня 1982 р. о 18 год. 18 хв. під час пробного пуску (після капітального ремонту) реактора 1-го енергоблока стався розрив технологічного каналу, що призвело до викиду радіоактивних речовин у довкілля. У результаті проведеного аналізу створеної відомчої комісії, сумарна активність бета-випромінюючих радіонуклідів на промайданчиках станції перевищувала природні рівні в десятки разів, а в районі села Чистоголівка, яке розташоване за 5 км від ЧАЕС, в сотні разів. Незважаючи на існуючу небезпеку в радіаційному плані для персоналу станції та навколишніх населених пунктів, інформацію про надзвичайну ситуацію техногенного характеру було засекречено для громадськості. У результаті тримісячного простою першого енергоблока недовиробіток електроенергії склав 1,8 млрд квт. годин, а збиток у грошовому еквіваленті — понад 33 млн. рублів. Актом розслідування, складеним комісією ВПО «Союзатоменерго», було виявлено близько 20 грубих порушень технологічного регламенту з експлуатації I і II черг ЧАЕС, що свідчило про пряму відповідальність за аварію персоналу станції (див. **Документ № 27**).

Обставини радіаційного забруднення території підприємства у вересні 1982 р. не змусили адміністрацію ЧАЕС змістити акценти з гонитви за високими показниками вироблення електроенергії на проблему забезпечення надійної роботи атомної станції.

Оперативне забезпечення атомної електростанції (кількість працюючих 5127 осіб), Управління будівництва ЧАЕС з підпорядкованими йому 42 субпідрядними будівельно-монтажними, транспортними організаціями (понад 13 тис. осіб) з липня 1982 року було передано новоствореній структурі — Прип'ятському міському відділку КДБ УРСР. Силами двох оперативних співробітників та офіцера діючого резерву упродовж 1982 року проводилось розслідування п'яти аварій та 16-ти відмов на ЧАЕС, а також попереджувально-профілактичні заходи з недопущення «нездорових настроїв» у зв'язку з незадовільною системою водопостачання у м. Прип'яті (див. **Документ № 27, 37**).

¹¹ ГДА СБУ. — Ф. 11. — Спр. 991. — Т. 1. — Арк. 56.

У 1983 р. Прип'ятський підрозділ КДБ УРСР був націлений на виконання плану «Атом» (організаційні, агентурно-оперативні та режимні заходи із контррозвідувального забезпечення об'єктів атомної енергетики СРСР) (див. **Документ № 33**) у зв'язку з чим збільшив агентурну присутність серед персоналу турбінного цеху, хімцеху, відділу радіаційної безпеки. Водночас контррозвідники продовжували здійснювати нагляд за будівництвом 4-го енергоблоку ЧАЕС, який було здано в експлуатацію у листопаді 1983 року. За допомогою дев'яти агентів та п'яти «довіrenих осіб» Прип'ятським міським відділком КДБ було здійснено аналіз трьох аварійних ситуацій і 22-х відмов у роботі обладнання на 3-х діючих енергоблоках ЧАЕС, які мали місце у 1983 році. Як з'ясувалося, 80 % аварійних ситуацій і відмов були пов'язані з роботою електроцеху та цеху теплової автоматики та вимірів, а також поставкою неякісного обладнання заводами-постачальниками (див. **Документ № 47**).

Під час гласних і негласних контррозвідувальних заходів у 1984 році Комітет держбезпеки накопичив інформацію про конструкторські дефекти та надзвичайно низький рівень безпеки ядерного реактора РБМК-1000 (див. **Документ № 49–51**) та серйозні недоліки в організації та проведенні ремонтних робіт на атомній станції. У серпні 1984 р. 6 управління КДБ УРСР надало відомості Київському обкому КПУ про випадки недбалого ставлення ремонтного персоналу до своїх обов'язків, які призводили до матеріальних збитків та зриву термінів пуску енергоблоків (див. **Документ № 52**). Спецповідомлення начальника Прип'ятського міського відділку КДБ, датоване березнем 1984 року, про виявлення «руйнування несучих і огорожувальних конструкцій (стінових панелей) приміщень реакторного відділення діючого 3-го енергоблока» (див. **Документ № 47**) доводило, що Управління будівництвом ЧАЕС не проаналізувало свій власний позитивний та негативний досвід попередніх будівельно-монтажних робіт на стратегічному об'єкті. Чекісти забили тривогу, коли дізналися, що вжиті адміністрацією заходи не зможуть повною мірою завадити небезпеці для головного корпусу 3-го енергоблока. За умов, які склалися, начальник 6-го Управління КДБ УРСР Леонід Бихов прийняв рішення «Терміново інформувати Міненерго СРСР». Ймовірно, що старання керівника економічного підрозділу КДБ УРСР не мали успіху.

Виявляючи конкретні помилки та недоліки у повсякденній діяльності будівельників та експлуатаційного персоналу, які могли негативно позначитись на безпеці ЧАЕС, контррозвідники прагнули упередити в майбутньому потенційні ризики для ядерного об'єкта, що будується. Так, у першій декаді квітня 1985 року співробітниками Прип'ятського міського відділку КДБ було підготовлено інформацію «Про недоліки в проектуванні III-ї черги Чорнобильської атомної електростанції». На підставі оперативних даних, отриманих від агентів «Васильченко», «Бершак», довіреної «Ф.В.І.» констатувалося, що «в роботі інституту «Гідропроект» мають місце факти нераціонального проектування... Застосовуються будівельні матеріали, які за своїми технічними властивостями, не можуть ефективно працювати в умовах високих температур

і постійного радіоактивного випромінювання, в процесі експлуатації енергоблоків». Крім того, спеціалісти економічної контррозвідки відзначали, що «точна технічна документація не завжди відповідає висунутим вимогам з точки зору протипожежної безпеки. Управлінням пожежної охорони УВС Київського облвиконкому після вивчення робочих креслень 5 енергоблока, що будувався, було виявлено 47 невідповідностей технічних рішень і передбачених будівельних конструкцій чинним протипожежним нормам «СНіП» (див. **Документ № 59**).

За погодженням з КДБ УРСР і з санкції КДБ СРСР Прип'ятський міськвідділок у 1986 році перетворено у міський відділ, що позначилося на збільшенні чисельності оперативного складу з шести до дев'яти осіб. Водночас було переглянуто розстановку оперативного складу на ЧАЕС та здійснено заходи зі зміцнення агентурних позицій на найпотужнішій атомній електростанції європейської частини Радянського Союзу. В контррозвідальному забезпеченні ЧАЕС в 1986 р. використовувалось 90 агентів та 119 довірених осіб (для прикладу в 1983 р. було задіяно 46 агентів та 97 довірених осіб, в 1984 р. — 58 агентів та 116 довірених осіб, в 1985 р. — 70 агентів та 98 довірених осіб). Відповідно до вимог наказу КДБ СРСР у 1986 р. Прип'ятський міський відділ продовжував реалізовувати план заходів на випадок виникнення загальної радіаційної аварії (план «Радій»), план заходів щодо розшуку агентури противника на об'єкті і в його оточенні (план «Прип'ять»), вживав заходи із систематичної перевірки ефективності охорони та внутрішнього режиму («Контур»). Одночасно з проведенням агентурно-оперативних заходів здійснювалося регулярне інформування партійно-державного керівництва про грубі порушення і низьку якість ремонтних робіт, прорахунки при проектуванні 3-ї черги, неякісну теплоізоляцію 3-го і 4 -го енергоблоків, порушення в будівництві 5-го енергоблоку (див. **Документ № 102**). Однак інформація КДБ не завжди отримувала адекватну реакцію у «владних кабінетах» Києва та Москви.

Постійний поспіх із достроковим введенням в дію чергових виробничих потужностей не сприяв стабільності роботи ЧАЕС. Як результат, лише в 1983–1985 роках внаслідок недотримання технологічної дисципліни, помилок проєктантів, непрофесійних дій інженерно-технічного персоналу сталося дев'ять аварій та 68 відмов основного обладнання атомної електростанції¹². За декілька місяців до Чорнобильської трагедії на різних рівнях знайомилися з недоліками, допущеними при будівництві 5 енергоблока (пуск планувався на кінець 1986 р.), вивчалися ризики, які виникають при зміні режимів роботи реактора РБМК-1000. Втім численні попередження про назрівання аварійної ситуації на ЧАЕС, що регулярно надходили у вигляді довідок, оглядів, аналітичних записок у різноманітні управлінські структури не дозволили уникнути наймасштабнішої техногенної катастрофи.

---

¹² ГДА СБУ. — Ф. 11. — Спр. 992. — Т. 29. — Арк. 106.

«...На місці події працюють оперативно-слідчі групи КДБ»

У суботу 26 квітня 1986 року о 1-й годині 25 хвилин на 4-му енергоблоці Чорнобильської АЕС сталися вибухи. Реактор було зруйновано. Будівля енергоблоку, покрівля машинного залу частково обвалилися. З розвалу 4-го енергоблоку в атмосферу стали проникати величезні обсяги радіоактивних речовин. Відразу на станцію прибув оперативний склад Прип'ятського міськвідділу КДБ на чолі з підполковником В. Клочком. Контррозвідники В. Богдан, В. Суховілін, Ю. Матковський, А. Рибак, Г. Шульгін, А. Кокоруза стали негайно опитувати персонал станції, працівників Управління будівництва нічної зміни та охоронців ЧАЕС з метою відпрацювання версії можливого диверсійного проникнення на режимне підприємство. У той самий час співробітник органів держбезпеки М. Мальцев отримав завдання завадити витоку несанкціонованої інформації про аварію, поширенню паніки шляхом блокування телефонних дзвінків на місцевому вузлі зв'язку. Після розмови з директором ЧАЕС В. Брюхановим, підполковник В. Клочко доповів начальникові столичного УКДБ генерал-майору Л. Бихову про зовнішні руйнації і масштаби аварії. На підставі інформації Прип'ятського міськвідділу начальник Управління Комітету держбезпеки УРСР по м. Києву та Київській області генерал-майор Леонід Бихов терміново підготував секретну інформацію до КДБ УРСР і СРСР про вибух 4-го енергоблока ЧАЕС. Ознайомившись з документом, Голова КДБ УРСР генерал-лейтенант С. Муха доручив заступнику голови КДБ УРСР генерал-майору Ю.В. Петрову і начальнику 6-го Управління КДБ УРСР генерал-майору Ю.В. Князеву направити для участі в розслідуванні та застосування необхідних оперативних заходів оперативно-слідчі групи; начальнику Управління урядового зв'язку КДБ генерал-майору Т.С. Тарієлашвілі привести до готовності рухомі засоби оперативного зв'язку; начальнику Мобілізаційного відділу КДБ полковнику М.В. Шульзі привести у мобілізаційну готовність підрозділи Комітету (див. **Документ № 69**).

О 2-й годині 30 хв. на місце події виїхали оперативно-слідча група КДБ УРСР на чолі із заступником Голови КДБ УРСР генерал-майором Ю. Петровим (куратор підрозділів із контррозвідувального захисту об'єктів науково-промислового комплексу, енергетики, транспорту), заступником начальника 6-го управління підполковником В. Слободенюком та оперативна група Управління держбезпеки по м. Києву та Київській області у складі заступника начальника полковника Г. Сивця, полковника М. Турка, старшого слідчого з особливо важливих справ О. Берези. На світанку до м. Прип'яті у розпорядження заступника Голови КДБ УРСР Ю. Петрова вирушив екіпаж Рухомого радіотелефонного центру Управління урядового зв'язку КДБ УРСР (начальник групи майор П. Панченко, капітан І. Самойленко, старші лейтенанти П. Литвин та В. Бакчижов).

Надвечір 26 квітня до м. Прип'яті прибули члени союзної Урядової комісії на чолі із заступником Голови Ради Міністрів СРСР Борисом Щербиною та спів-

робітники органів держбезпеки СРСР очолювані — начальником 6-го Управління генерал-лейтенантом Федором Щербаком. Того ж дня радянські органи державної безпеки разом з профільними міністерствами та відомствами долучилися до підготовки документів для Урядової комісії з розслідування аварії.

27 квітня 1986 року співробітники Прип'ятського міськвідділу КДБ були задіяні в евакуації жителів міста-супутника ЧАЕС, а в місця розселення (Іванківський та Поліський райони Київської області) були направлені оперативні групи КДБ для проведення заходів із недопущення паніки серед евакуйованих осіб та поширення серед населення «небажаної» інформації про масштаби аварії (див. **Документ № 70**).

Техногенна катастрофа внесла суттєві корективи у роботу Управління КДБ УРСР по м. Києву та Київській області. Згідно з вказівкою КДБ СРСР № 232 від 1 травня 1986 року контррозвідники мали долучитися до виконання «плану припинення розвідувально-підривної діяльності спецслужб противника, зарубіжних антирадянських центрів і ворожих елементів у зв'язку з аварією на Чорнобильській АЕС» (див. **Документи № 126, 128**). Щоденно до 19.00 год. столичний підрозділ спецслужби мав надсилати депешу КДБ УРСР, в якій детально подавалася інформація: про оперативну обстановку в Києві та районах евакуації, дотримання санітарних норм на підприємствах харчової промисловості, облаштування дезактиваційних пунктів; недоліки в роботі Цивільної оборони, міліції, кількість госпіталізованих осіб внаслідок променевої хвороби; факти розповсюдження провокаційних чуток та листівок (див. **Документ № 80**). У свою чергу 4 відділення 6 відділу УКДБ УРСР по м. Києву та Київській області з метою прогнозування подальшого розвитку подій у зв'язку з аварією на ЧАЕС отримав завдання за допомогою агентури та компетентних спеціалістів підрахувати збитки від радіоактивного забруднення сільгоспугідь північних районів Київщини, оцінити медичні наслідки підвищення рівня радіації у Києві та прилеглих районах (див. **Документ № 83**).

У зв'язку з аварією на ЧАЕС прокуратура Київської області 26 квітня 1986 р. порушила кримінальну справу № 19–73 за ознаками злочину, передбаченого частиною другою статті 220 Кримінального кодексу УРСР («Порушення правил безпеки на вибухонебезпечних підприємствах або у вибухонебезпечних цехах»). Наступного дня після техногенної катастрофи заступник Генерального прокурора УРСР Михайло Потебенько створив для розслідування слідчу групу, до якої увійшли також працівники слідчих органів держбезпеки республіки.

Були сформовані оперативно-слідчі групи (ОСГ) КДБ УРСР та УКДБ по м. Києву та Київській області, яким доручалося розслідувати причини надзвичайної події, забезпечувати контррозвідувальне обслуговування ЧАЕС, спеціалістів міністерств та відомств, підприємств, задіяних у ліквідації наслідків аварії. Контррозвідувальна робота оперативно-слідчих груп в режимній зоні ЧАЕС була організована позмінно з урахуванням радіаційної обстановки в зоні лиха. «Спочатку в них працювало в три зміни майже 80 співробіт-

ників КДБ. Режим роботи — фактично на казарменому становищі, безвахтовим методом, по 16–20 годин на добу», — пригадував заступник Голови КДБ УРСР, керівник першої оперативно-слідчої групи КДБ УРСР Юрій Петров. Організаційна форма взаємодії слідчих та працівників оперативних підрозділів КДБ УРСР–УКДБ по м. Києву та Київській області полягала у виконанні доручень Прокуратури СРСР у кримінальній справі, у виявленні конкретних причин і обставин виникнення аварії; у кооперації з особливими відділами КДБ СРСР з виявлення осіб, які намагаються збирати інформацію про техногенну катастрофу на ЧАЕС; проведенні агентурно-оперативної роботи серед інженерно-технічних працівників і фахівців підприємств різних міністерств і відомств, що працюють у зоні, здійсненні контролю за оперативною обстановкою, запобіганні витоку інформації, виявленні й припиненні діяльності інспіраторів панічних і провокаційних чуток, підбурювачів до негативних проявів та осіб, які своїми діями можуть завдавати шкоди відновлювальним роботам; сприяння оперативними засобами виконанню завдань Урядової комісії, партійним та радянським органам з ліквідації наслідків аварії на ЧАЕС (див. **Документ № 154**). Оперативно-слідчу групу КДБ УРСР у Чорнобильській зоні у квітні–жовтні 1986 р. очолювали заступники Голови КДБ УРСР генерали Ю. Петров (26 квітня–перша декада травня 1986 р.), Г. Ковтун (друга декада травня 1986 р.), В. Євтушенко (третьа декада травня 1986 р.), полковник В. Космач (перша половина червня 1986 р.), начальник II-го Управління КДБ УРСР генерал-майор В. Український (кінець червня — початок липня 1986 р.), начальник I Управління КДБ УРСР полковник Л. Макаров (кінець липня–серпень 1986 р.), заступник начальника V Управління КДБ УРСР Ю. Барков (вересень 1986 р.), заступник начальника II Управління КДБ УРСР полковник В. Поскрєбишев (кінець вересня — перша декада жовтня 1986 р.), підполковник Чернишов (жовтень 1986 р.). Упродовж 1986–1987 років у роботі оперативно-слідчих груп союзного та республіканського рівнів брало участь понад 400 співробітників КДБ СРСР, у тому числі 355 — із КДБ України¹³.

На період роботи Урядової комісії у м. Чорнобилі керівництво українськими оперативно-слідчими групами здійснювалося керівним складом центрального апарату КДБ СРСР (Ф. Щербак квітень–5 травня 1986 р.); В. Хапачев (перша половина травня 1986 р.); Г. Кузнецов (травень 1986 р.), М. Малих (1–27 червня 1986 р.); В. Прилуков (кінець червня–липень 1986 р.); В. Поделякін (серпень 1986 р.); М. Шам (жовтень 1986 р.). Специфіку діяльності оперативно-слідчої групи КДБ СРСР в Чорнобилі подає у своїх спогадах генерал-майор Михайло Фірсович Малих: «До моїх завдань входило своєчасно інформувати Голову Урядової комісії про завдання, які вимагали негайного вирішення. Це стосувалося усіх напрямків, в яких брали участь і вчені, і будівельники, і військові: дезактивація, пилопригнічення, доставка матеріалів, конструкцій,

¹³ Петров Ю. За паролем «Блискавка» // З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. 2001. №1. С. 376.

обладнання. І в той же час необхідно було здійснювати безпеку роботи в 30-кілометровій зоні. Жили ми в районі Іванкова, 60 кілометрах від Чорнобиля, проте щоденно в 7.30 були вже в Чорнобилі. Працювали у приміщенні райкому КПРС. Перша оперативка проходила у 8 ранку, а остання о 23 годині. Практично щоденно виїздили на ЧАЕС і так щодня. Поверталися пізно вночі, а вранці вже о 5 годині знову підйом. І так всі 27 днів, які я провів у Чорнобилі. Це була сама напружена робота, в якій мені довелось коли-небудь брати участь. Проте всі питання та рішення, які ухвалювала Урядова комісія чітко виконувалися»¹⁴.

За свідченнями старшого слідчого з особливо важливих справ Слідчого відділу КДБ УРСР підполковника Миколи Цімоха, слідчими та оперативними працівниками відпрацьовувалися основні версії: аварія є результатом диверсійної акції з метою завдання економічної шкоди радянській державі; аварія – наслідок помилкових дій оперативного персоналу і порушення технологічного регламенту з експлуатації II черги ЧАЕС; аварія сталася в результаті неякісного проектування, виготовлення чи монтажу технологічного обладнання; аварія викликана технічними причинами, які не були передбачені проектом і конструкцією такого типу реакторів.

Спершу оперативно-слідчі групи КДБ СРСР (керівник генерал-лейтенант Ф. Щербак), КДБ УРСР (генерал-майор Ю. Петров), УКДБ по м. Києву та Київській області (полковник Г. Сівець) прагнули знайти відповідь на запитання: «Вибух реактора — це технологічна катастрофа чи диверсія?»¹⁵. Упродовж 27–30 квітня 1986 року контррозвідниками було допитано 48 осіб персоналу АЕС, вилучено значну частину технічної документації, досліджено магнітофонні записи переговорів працівників станції, проведено розшифровування показників, які стосувалися роботи 4-го енергоблока.

Ретельне вивчення різноманітних джерел дозволило слідчим на початку травня 1986 року піддати сумніву версію про диверсійний акт. Вже 1 травня 1986 року у спільному донесенні керівників оперативно-слідчих груп КДБ СРСР та КДБ УРСР на Луб'янку зауважувалося, що аварія сталася під час планового випробування ядерного реактора. Метою експерименту було визначення можливостей повнішого використання енергії генератора для потреб самого реактора. Програма досліджень була затверджена головним інженером ЧАЕС Миколою Фоміним, а загальне керівництво виконував заступник головного інженера з експлуатації Анатолій Дятлов. За результатами збору і обробки оперативної інформації висловлювалося припущення, що персоналом станції в проміжок часу між 1 год 10 хв до 1 год 23 хв. 1986 року були допущені відхилення від регламентних робіт в експлуатації системи 4-го енергоблока.

На 4 травня 1986 року оперативно-слідчою групою КДБ УРСР проведено аналіз і узагальнення встановлених фактів, що стосувалися виникнення фатальної ситуації на АЕС. На підставі цього була побудована ймовірна модель

¹⁴ Козлова Е. Они сражались с атомной стихией. М.: Издательство ЗАО «Паруса», 2016. С. 108.

¹⁵ Петров Ю. За паролем «Блискавка» // З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. 2001. №1. С. 376.

надзвичайної події, з використанням якої планувалося проводити подальше розслідування аварії (див. **Документ № 100**).

7 травня 1986 р. до Чорнобиля прибули спеціалісти Оперативно-технічного управління КДБ СРСР, які на основі аналізу отриманих матеріалів про характер руйнувань на 4-му енергоблоці зробили висновок, що потужність вибуху еквівалентна 50–60 тонн тротилу (див. **Документ № 123**). Ця експертиза як і опитування слідчими широкого кола спеціалістів та свідків (на першу декаду травня 1986 р. — 135 осіб) дозволяли з усією впевненістю відхилити версію про диверсійний акт. До того ж дані розвідки не підтверджували факт зумисної терористичної атаки на ядерний об'єкт. У повідомленні 3-го відділу 1-го Управління КДБ УРСР від 7 травня 1986 р. про можливі причини аварії на ЧАЕС припускалося: «причиною радіаційної аварії є якісь неправильні дії персоналу станції після виникнення первинної пожежі або відмова, або пошкодження блокуючих захисних систем. Залишаючи осторонь технічні деталі, про які судити важко, думка більшості людей зводиться до того, що загальною причиною аварії стала низька культура працівників АЕС. Мова йде не про кваліфікацію, а про культуру роботи, внутрішню дисципліну і почуття відповідальності. Цілком ймовірним є те, що управління реактором довірено людям кваліфікованим і відповідальним. Однак у штаті АЕС великий обслуговуючий персонал, рівень підготовки якого залишає бажати кращого. Ці працівники виконують допоміжні функції, однак накладання окремих дрібних погрішностей могло в сумі привести до непередбачуваних наслідків. Серед можливих причин аварії називають поспіх зі здачею в експлуатацію 4-го енергоблока. Говорять про те, що здавали його достроково до з'їзду, а тепер повинні були зупинити реактор для доопрацювання ...»¹⁶ (див. **Документ № 126**).

Після двох тижнів розслідування обставин слідчі стали наголошувати на визначальній ролі людського фактору в Чорнобильській трагедії. Про це йшлося в особистому листі керівника оперативно-слідчої групи КДБ УРСР генерал-майора Г. Ковтуна (змінив на посаді Ю. Петрова 6 травня 1986 р.) Голові КДБ УРСР С. Мусі від 11 травня 1986 року: «Аналіз матеріалів, отриманих в процесі розслідування як оперативним шляхом, так і в довірчих бесідах із фахівцями, дозволяє зробити висновки про характер аварії на Чорнобильській АЕС. Вибух стався внаслідок низки грубих порушень правил роботи, технології і недотримання режиму безпеки при роботі реактора 4-го блоку АЕС. Навіть у момент вибуху на працюючому реакторі й турбіні проводилися експерименти працівниками Харківського об'єднання «Турбоатом» і Горлівського підприємства «Донтехенерго».

Здійснюючи заходи оперативного супроводу розслідуваної кримінальної справи, співробітники оперативно-слідчих груп КДБ СРСР–УРСР сприяли вченим Є. Веліхову, Ю. Чернишову та членам Урядової комісії в доставці їх за допомогою спеціального секретного транспортного засобу (високозахище-

¹⁶ З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. 2001. №1.

ний бронетранспортер «Ладога», що перебував у розпорядженні спецслужб) безпосередньо до місця розвалу 4-го енергоблока для оцінки можливостей та обсягу відновлюваних робіт¹⁷. У взаємодії з надісланим з Москви до Чорнобиля загоном 15 Управління КДБ СРСР на чолі з генерал-майором Валентином Орловим¹⁸ члени ОСГ вивчали можливості створення режимно-секретного пункту управління для Урядової комісії (див. **Документ № 123**).

Замовчування правди про аварію на ЧАЕС змушувало співробітників радянських органів держбезпеки у прихований спосіб збирати науково-технічну інформацію, яку потім у вигляді пропозицій передавати членам Урядової комісії СРСР, іншим ліквідаторським структурам. Під час здійснення наприкінці квітня — початку травня 1986 р. комплексу робіт, спрямованих на припинення викидів радіоактивних речовин, контррозвідники шляхом бесід з провідними київськими вченими-фізиками з'ясовували яким чином можна погасити зруйнований реактор (див. **Документ № 89**). Співробітники 6 Управління КДБ УРСР радили владним структурам скористатися сумним досвідом Киштинської аварії (1957 р.) у закритому місті Челябінськ-40 і створити у забрудненій Чорнобильській зоні подібний науково-дослідний інститут із вивчення та прогнозування довготермінового впливу підвищеного рівня радіації на живі організми¹⁹. Керівник ОСГ КДБ УРСР Г. Ковтун вважав за потрібне ознайомити Оперативну групу політбюро ЦК КПУ з ліквідації наслідків аварії на ЧАЕС з переліком рекомендацій, які стосувалися запровадження жорсткого радіаційного контролю водойм, транспорту, автодоріг, недопущення прогнозованих хвороб у зв'язку з появою великої кількості здичавілих домашніх тварин у Зоні відчуження²⁰.

У процесі оперативної діяльності ОСГ КДБ УРСР–УКДБ по м. Києву та Київській області вважали за доцільне інформувати партійні та радянські органи про недоліки в організації робіт з ліквідації наслідків аварії: незадовільний стан санітарних обмивочних пунктів (див. **Документ № 81**), нестачу дозиметричних приладів у підрозділах Цивільної оборони, необізнаність населення в питаннях йодової профілактики²¹, незадовільні умови проживання евакуйованих осіб та ліквідаторів, надходження на полиці продовольчих магазинів забруднених радіоактивними речовинами молока, м'яса, масла (див. **Документ № 85**), незабезпечення військовослужбовців, шахтарів в зоні АЕС індивідуальними засобами захисту, грубі порушення технології спорудження

¹⁷ З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. 2001. №1. Док. № 34.

¹⁸ Голушко Н.М. КГБ Украины. Последний председатель. 2 тома. Том 1. Донецк: «Каштан», 2009. С. 271.

¹⁹ З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. 2001. №1. Док. № 34.

²⁰ Там само. Док. № 31.

²¹ Там само. Док. № 29.

тимчасових радіоактивних могильників (поблизу населених пунктів)²², низьку якість дезактиваційних робіт на вулицях Києва²³.

Найскладніший (за радіаційним станом та сукупністю вжитих оперативних заходів) період у службовій діяльності співробітників держбезпеки тривав до кінця листопада 1986 року — завершення будівництва ізоляційної споруди (об'єкт «Укриття») над четвертим енергоблоком Чорнобильської атомної електростанції.

Накопичені упродовж 1970-х — 1980-х років агентурно-оперативні та інші документи, присвячені контррозвідувальному забезпеченню будівництва та експлуатації першої на території України атомної електростанції, яскраво ілюструють вади та ознаки стагнації радянської епохи — низьку продуктивність праці, дефіцит трудових та матеріальних ресурсів, недолугу систему управління виробничим процесом. Корпус документів радянських органів держбезпеки віддзеркалює усі складові техногенної катастрофи — конструкторські, експлуатаційні, організаційно-управлінські. Архівні матеріали демонструють як республіканські партійні органи та Комітет держбезпеки УРСР беззастережно покладалися на союзні управлінські структури у вирішенні кричущих проблем на ЧАЕС, недостатньо реагували на ядерні інциденти на стратегічному об'єкті. Тека документів, які віддзеркалюють оперативно-розшукову діяльність радянських спецслужб із вивчення фактів, подій, обставин, пов'язаних з техногенною катастрофою, стає важливим засобом здобуття широких знань не лише про чорнобильську проблематику, а й про основні риси та протиріччя, переваги і недоліки командно-адміністративної системи СРСР.

Олег Бажан

---

²² З архівів ВУЧД-КГБ. 2001. № 1. Док. № 48.

²³ Там само. Док. № 38.